

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

Студенттер мен жас ғалымдардың
«ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ БІЛІМ - 2016» атты
XI Халықаралық ғылыми конференциясының
БАЯНДАМАЛАР ЖИНАҒЫ

СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
XI Международной научной конференции
студентов и молодых ученых
«НАУКА И ОБРАЗОВАНИЕ - 2016»

PROCEEDINGS
of the XI International Scientific Conference
for students and young scholars
«SCIENCE AND EDUCATION - 2016»

2016 жыл 14 сәуір
Астана

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ**

**Студенттер мен жас ғалымдардың
«Ғылым және білім - 2016»
атты XI Халықаралық ғылыми конференциясының
БАЯНДАМАЛАР ЖИНАҒЫ**

**СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
XI Международной научной конференции
студентов и молодых ученых
«Наука и образование - 2016»**

**PROCEEDINGS
of the XI International Scientific Conference
for students and young scholars
«Science and education - 2016»**

2016 жыл 14 сәуір

Астана

ӘӨЖ 001:37(063)

КБЖ 72:74

F 96

F96 «Ғылым және білім – 2016» атты студенттер мен жас ғалымдардың XI Халық. ғыл. конф. = XI Межд. науч. конф. студентов и молодых ученых «Наука и образование - 2016» = The XI International Scientific Conference for students and young scholars «Science and education - 2016» . – Астана: <http://www.enu.kz/ru/nauka/nauka-i-obrazovanie/>, 2016. – .... б. (қазақша, орысша, ағылшынша).

ISBN 978-9965-31-764-4

Жинаққа студенттердің, магистранттардың, докторанттардың және жас ғалымдардың жаратылыстану-техникалық және гуманитарлық ғылымдардың өзекті мәселелері бойынша баяндамалары енгізілген.

The proceedings are the papers of students, undergraduates, doctoral students and young researchers on topical issues of natural and technical sciences and humanities.

В сборник вошли доклады студентов, магистрантов, докторантов и молодых ученых по актуальным вопросам естественно-технических и гуманитарных наук.

ӘӨЖ 001:37(063)

КБЖ 72:74

ISBN 978-9965-31-764-4

©Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия
ұлттық университеті, 2016

7. Қазіргі қазақ тілінің сөзжасам жүйесі. — Алматы: Ғылым, 1989 жыл, —157 бет.
8. Қазақ әдеби тілінің сөздігі. Он бес томдық. 15-том\ Құраст.: А.Жанабекова, Т.Жанұзақов, Б.Әбілқасымов және т.б. — Алматы: «Қазақ энциклопедиясы», 2011.

МҰСТАФА ШОҚАЙ: ТӘУЕЛСІЗДІК ПЕН ТАНЫМ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Бәшіров Нұрбол Қасқырбайұлы

Nur0329@mail.ru

Қазақ тілі мен әдебиеті мамандығының 3 курс студенті,
Еуразия гуманитарлық институты, Астана, Қазақстан
Ғылыми жетекші: ф.ғ.к., доценті Байтанасова Қарлығаш Медетқызы

Алаш ойшылдарының, солардың ішінде әсіресе, Еуропадағы, еркін ойдың орталығында жүріп өз көзқарастарын барынша дамыта, ресми түрде білдіре алған М. Шоқайдың өз елінің болашағы үшін жүргізген күресі, көзқарастары, дүниетанымы қазіргі саяси егемендік алған Қазақстан, Өзбекстан, Қырғызстан, Түрікменстан, Тәжікстан сияқты мем-лекеттер ғана емес, бүкіл түрік дүниесі үшін, тіпті егемендігі үшін күресіп жатқан, оны жаңадан орнатып жатқан барлық халықтар үшін рухани мұра, саяси сабақ бола алады. Ұсынылып отырған жұмыста М. Шоқай шығармашылығының дүниетанымдық мағынасына баса көңіл аударылды.

Азамат соғысы кезеңіндегі өзара кескілескен монархиялық, анархиялық, большевиктік т. б. күштердің ешқайсысы да Ресей-ге кіріптар ұлттардың мүддесін көздеген жоқ еді. Ал жаңа ғана өз ұлтының алғашқы билік нышандарын түзеп жатқан Алаш көсемдері мен Түркістан автономия басшыларының қолында сондай әлеуетті күштерге қарсы тұра алатындай қауқары жоқ кадрлар тапшы болатын. Құрылғаннан кейінгі екі айдай ғана уақыт ішінде жеткілікті қарулы күштерді құра алмады. Басқа істердің бәріне де енді кірісу керек еді. Қазақстанда да, әсіресе Түркістанда да қалың бұқараның саяси белсенділігі өте төмен болатын. Осы айтылған жағдайлардың барлығы бұл жаңа құрылған автономиялардың баянды болуына мүмкіндік бермеді. Тіпті Ресейдің өзінде де демократиялық жүйенің баянды бола алмағаны, онда басқа бір тоталитарлық бағыттың үстемдік алуы осыны көрсетеді[1].

Мәдени автономия – басқа үлкен халыққа кіріптар болып отырған халықтың дербестікке қарай аяқ басудағы ең алғашқы қадамы ғана. Өзіндік рухани бет-пішінін сақтап қалу үшін өз тілінде мектептер, әртүрлі мәдени ошақтар, өз тілінде басы-лымдар деген сияқты істерге құқығының болуы. Бірақ, сондай құқыққа ие болу үшін әртүрлі саяси іс-әрекеттерге де барған, яғни, мәдени істердің де саясаты болады. Мәдени автономия – одан кейінгі территориялық саяси автономияға, әсіресе дербес ұлттық мемлекетке халықты рухани-мәдени жағынан есеюді қамтамасыз ететін кезең. Ол мемлекеттік-саяси тәуелсіздік жоқ кезде де жүре бере алатын процесс. Бірақ, әрине, мемлекеттік-саяси дербестік оған толық жол аша ала-ды. Мәдени автономия – басқа елге кіріптар болып отырған халықтың өзінің бітім-болмысына сай өз мәдениетін дамыта-тын біршама өрісі ғана. Өз тілінде мектептері болып, мәдени ошақтары, ұйымдары, баспагерлік қызмет т.т. өз тілінде жүргізуге құқының болуы. Бұл, әрине, халықтың өзіне үстем болып отырған халықтан дербес болу жолының ең алғашқы қадамы[2].

М. Шоқайдың ойынша халық, әсіресе ұлт болу үшін олардың бірыңғай ортақ санасы болуы тиіс. Ол сананың ұйтқысы ретіндегі негізгі мақсаты қалыптасуы керек. Оның түсіндіруінде жат жұрттың үстемдігінде отырған халық та ұлт деп есептеліне алмайды, себебі, онда өзінің әлеуметтік-саяси келбетін өзі анықтайтын ырық жоқ, осы мағынада ол толық деңгейдегі субъект емес, басқа елдермен, мемлекеттермен өз ырықын көрсететін қатынас жасай алмайды. Халықаралық қатынастарда ол жеке тұлға емес. Халық осындай дербес жеке тұлғаға айналу үшін онда өзіндік бір рух болуы тиіс. Ол рух оның бүкіл тарихында түзеледі. М. Шоқайдың айтылған ой-лары оның халық және ұлт туралы

көзқарастарының кейбір батыс ойшылдарының «халық идеясы» дейтін ұғымдарына жақын сияқты. Бұл оның Шығыс ғұламаларымен қатар, Ба-тыс философиясының тарихынан да мол хабардар екендігін көрсетеді деуге негіз бар[3]. Ұлттық тұтастық оны реалды дер-бес субъект ететін қасиет. Сондықтан да, оның өзін өзі билеуі, өз мақсаттарын тек өзі анықтауы туралы сөз бола алады. М. Шоқайдың ойынша, қандай да болмасын басқа бір халықтың үстемдігіне душар болып отырған халық, қолайлы жағдай туған кезде тәуелсіздік алуға ұмтылмай қалмайды.

Деректік ағымдар мен оны тарату құралдарының әлеумет-дүниетанымдық көзқарастары, тіпті көбінесе тікелей ай-тыла бермейтін ұстанымдары жалпы алғанда мынаған саяды деуге болар: қандай да болмасын деректердің молдығы, оның шеңберінің кеңейе беруі, әсіресе, олардың қалың бұқараның барлық топтарына таралып отыруы, оған тосқауылдың жоқтығы әрбір жеке жанды да, әлеуметтік топтарды да еркін етеді, адамдар бостандығының негізгі алғышарттарының бірі. М. Шоқайдың осы ой түйіндері қазіргі заманғы жаһандану үрдісінде, информациялық революцияның ішкі логикасынан да көруге болады. Батыстағы қарым-қатынас деректер барын-ша толық болуына байланысты, әрі логикалық жүйелі болуы тиіс. Ол ойланудан көрі пайымдауға арналған. Пікір жарысы ғана ақиқатқа әкеледі. Шығыстық қарым-қатынас негізінде ойға түрткі болатындай ғана хабарға бағышталған. Сондықтан да, хабар тұтас түрінде беріледі, ол өзгерген ахуалды тұтас күйінде сипаттай алуы тиіс. Басты нәрсе өз пікіріңді айту емес, басқаның пікіріне тосқауыл қоймау[4].

Адам әуелден табиғат заңдарымен және әлеуметтік жағ-дайлармен анықталмағандығымен еркін, жеке адамдарға анау да және басқа да болу, тіптен оның адам болуы оларға тікелей тәуелді емес. Бұның барлығы әртүрлі мүмкіндіктер. Еркін дегенде есейген шағында ол өзінің дүниеге көзқарасын, құндылықтарын, өзінің өмірінің мағынасын өзгерте алатыны жайлы айтамыз. Және бұл адамның Әлемде көп нәрсеге тәуелді екендігін жоққа шығармайды. Бірақ бұл тәуелділік адам мен оның тәуелді затының арасында белгілі бір арақатынас, белгілі бір қашықтық бар, бұл адам өзінің тәуелді болып тұрғанымен ымыраласа алмайды дегенді білдіреді. Ол осы қатынастарды орнатады, осы тәуелділікті өзгертеді, оған қарсы шыға алады, оның құралына айналып, оның түріне еніп, оның функциясын атқаруы мүмкін. Осы және басқа жағдайларда оның бұл шешімі көбінесе санадан тыс және бейсаналы түрде болады.

М. Шоқай Түркістанда орнаған кеңестік режимнің ұлттық тәуелсіздікке қарсы ең зардапты идеясы, яғни бүкіл саяси бағытының негізі деп пролетариат диктатурасы туралы идеясын түсінді. Ол идея ұлттық тәуелсіздікпен сиыспайтын нәрсе. Ұлттың мүдделері пролетариат табының мүдделеріне бағынышты. Дәлірек айтқанда, ұлттардың бәрі бір ұлтқа айналуы керек. Ал іс жүзінде большевиктік саясат кеңестер одағында орыс емес халықтардың мәдени-рухани өзгешеліктерінің маңызын әлсіретіп, жоғалуына жағдай жасап отырған еді. Бұл әсіресе «түрі ұлттық, мазмұны социалистік» принципін ендіруде айқын көрінді[5].

Сонымен, Мұстафа Шоқайдың әрекетшіл қайраткерлігі, дүниетанымының кеңдігі мен саяси-қоғамдық істерді атқарудағы алғырлығы қарымды, терең пайым, тұжырымдарға құрылған мақалаларында айқын көрініс беріп жатты. Мұстафа Шоқайдың мақалаларына талдау жасай келе мынадай басты мәселелерді бөліп аламыз:

- Мұстафа Шоқай шетелде жүрсе де, еліміздегі қоғамдық-саяси ахуалға аса мән бері, жіті қадағалап отырған;

- Қайраткер сол бақылау, пайымдарын, өзінің ғұмырындағы түбегейлі әрекеті болған ұлтжандылық, елшілдік, қайраткерлік қасиеттерін публицистикалық мұраларында кең түрде ашады.

- М.Шоқайдың мақалаларының ауқымы кең, тақырыбы сан салалы. Мақалада мынадай басты мәселелер көтерілген:

- жер-су, шаруашылыққа байланысты өзекті мәселелер кезеңдік тұрғыда сараланып, жаңа жерді игеріп, халық игілігіне пайдалану мәселелерінің тиімді жолдарын көрсетеді;

- ұлтжанды қайраткер публицистикасында ұлт мәселесіне байланысты; ойларын кең да жаңаша пайымдайды. Ұлтқа жаны ашуы Мұстафа Шоқайды тек зиялы қауым өкілі ретінде ғана толғандырмай, оның әр түрлі қисындарын жүйелі сараптайды;

- саяси қырағылық, білімділік пен ой-сананың сергектігі және әр тараптағы терең ойшылдық;

- Мұстафа Шоқай қайраткерлігінің басты сипаты. Сондықтан да қайраткер әлеуметтік-саяси ахуал туралы, өзге ел, мемлекеттер жайлы, жекелеген адамдар, қайраткерлер жөнінде, халықаралық жағдай туралы жан-жақты пікір білдіріп, білгір де көреген ойларды қозғайды.

Осы мәселелердің қай-қайсысында сол қоғам үшін аса маңызды еді. Мұстафа тек ақпарат беретін сипатта емес, кең түрде, өзінің сарабал, салмақты ойларымен әрбір мәселенің түбегейлі шешім табуға тиісті жақтарын білгірлікпен баяндаған.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Шоқай М. Таңдамалы. – Алматы: «Қайнар». – 1998. – 2. Т. – 520 б.
2. Жұртбай Т. “Бесігіңді аяла...!” Монография эссе. Астана: Фолиант, 2003.-504 б.
3. З.Қыдыралиев Д. Мұстафа Шоқай. - Астана: Фолиант, 2007.-320 б.
4. Қозыбаев М. Тарих зердесі. – Алматы: Ғылым, 1998.-344 б.
5. Бөкейхан Ә. Таңдамалы. Избранное. (Гл. Ред. Р.Нургалиев.-Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 1995.-477 б.

АБАЙ ПОЭЗИЯСЫ МЕН ҚАРА СӨЗІНДЕГІ КҮЛКІНІҢ МӘНІ

Бимаханова Гүлзира Садыққызы

gulzira_sadik@mail.ru

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ Филология факультеті қазақ әдебиеті кафедрасының магистранты, Астана, Қазақстан
Ғылыми жетекші – О.Темірбеков

Ұлы Абайдың бай мұрасы – халқымыздың ғасырлар бойы жинақталған мол рухани қазынасы. Абайдың сөзі, поэзиясындағы терең ойы қазақтың бойтұмары іспеттес. Абайды тану, бағалау, насихаттау қоғамдық, адамзаттық ой-санада тың серпіліс тудырады. Заман ағымына қарай, Абай поэзиясының, қарасөздерінің жаңа қырларын ашу, тану, ғылыми тұрғыдан тың дүниелерге көз жүгірту, жаңа байламдар жасау – заңдылық. Абай тақырыбы, оның поэзиясының тереңдігі, айтар ойы, көтерген жүгі – таусылмайтын телегей теңіз.

Ел президенті Н.Ә Назарбаевтың Абайдың 150 жылдық мерейтойында (1995) сөйлеген сөзінде айтқан мына жүйелі терең ойы қай жанға болсын бағыт-бағдар беріп тұр: «...Абай әлемі бізді жеті түнде адастырмас темірқазық іспетті. Соған қарап тірлігіміздің дұрыс-бұрысын сараптай аламыз. Өйткені, жанды жегідей жеп жүрген көп сауалдың жауабын Абай әлдеқашан айтып кеткен. Абайды оқып отырып-ақ, көштің басын баяғыда-ақ жөнге салып алуға болатын еді... Қазіргідей заманда Абай жырларына айына емес, аптасына емес, күніне бір үніліп қоймай болмайды. Сонда жан қинап жүрген қай күмәннің де бәріне жауап таба аласың». [1] Адамның хайуаннан айырмашылығы – оның ақыл-парасаты. Адам өмірге келіп, тірліктің тереңіне бойлаған сайын дүниенің мәнін табуға асығады. Оларда түрлі сұрақтар туындап, сансыз сауалдар мазалайды. Ақыл-парасаттың, өмір мен өлімнің, байлық пен тұрмыстың тіпті қай нәрсенің болсын тереңіне бойлаған сайын біз ат басын Абайға бұрамыз, хакімнің сөздеріне жүгінеміз. Ондағы кемел ойлар әр пенденің қажетіне жарайтыны даусыз. Сондықтан, ұлы ақынның поэзиясы мен қарасөздеріндегі парасаты мен тағылымы мол ойларды әркім өзінше түсінеді, сараптайды, бағалайды. Оның жырларынан адамзаттың терең құндылықтарын табуға болады. Мәселен:

Жігіттер ойын арзан, күлкі қымбат,
Екі түрлі нәрсе ғой сыр мен сымбат.